

נאמנות טבחים ובעלי מקצוע באיסורים

מתוך שיעורים במסכת חולין שנלמדו בחורף ה'תשע"ט

א. סוגיית הגמרא - נאמנות במקום טורח

במשנה חולין (פט, ב) ריש פרק שביעי :

ואין הטבחין נאמנין על גיד הנשה - דברי רבי מאיר, וחכמים אומרים: נאמנין עליו, ועל החלב.

רש"י מבאר שדעת רבי מאיר מבוססת על שיטתו בגדר איסור הגיד,¹ שאוסר את שומנו וקנוקנות שבו, ולכן אינם נאמנים: 'מפני שטורח הוא להם לחטט אחריו'. בשלב זה ניתן להסתפק אם נחלקו רבי מאיר וחכמים אם עד אחד נאמן באיסורין בדבר שבידו גם כאשר הדבר הוא טורח לו, או שדעת חכמים מבוססת על שיטת רבי יהודה, שאין צריך לחטט אחר הגיד.

בגמרא (צג, ב) מובא מאמר של ריו"ח על המשנה בשתי לשונות. לפי הלשון הראשונה דבריו מוסבים על שיטת רבי מאיר, ולפי השנייה דבריו מוסבים על שיטת חכמים:

[1] א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן: חזרו לומר נאמנין.

אמר רב נחמן: אכשור דרי?

מעיקרא דהווי סברי לה כרבי מאיר - לא הווי מהימני, ולבסוף סברי כרבי יהודה.

[2] איכא דמתני לה אסיפא, וחכמים אומרים נאמנין עליו ועל החלב,

אמר ר' חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: חזרו לומר אין נאמנין, אמר רב נחמן: בזמן הזה - נאמנין.

אכשור דרי?

מעיקרא סברוה כרבי יהודה, הדר סברוה כרבי מאיר,

כמה דהווי דכירי לה לדרבי יהודה - לא מהימני, והשתא דאנשויה לדרבי יהודה - מהימני.

הסוגיא כורכת את שאלת הנאמנות על הסרת הגיד, בפסק ההלכה במחלוקת בגדרי איסורו, שהובאה לעיל (צב, ב) מברייתא (מופיעה גם בתוספתא פ"ז ה"ב):

1. מובאת בגמרא להלן צב, ב, וכן לעיל עד, ב.

גיד הנשה מחטט אחריו בכל מקום שהוא וחותר שומנו מעיקרו. דברי רבי מאיר.
 רבי יהודה אומר: גוממו עם השופי.

לפי הלשון הראשונה נראה שהעיקרון של רבי מאיר שאין נאמנות במקום טורח הוא מוסכם, והמחלוקת היא בעצם האם יש צורך לחטט אחר הגיד וחלבו, ומתוך כך אם יש טורח בהסרתו.

לפי הלשון השנייה, העיקרון הוא שיש נאמנות גם במקום טורח, אלא שבמקום שהיה מנהג להקל - יש חשש שאדם יסמוך על המנהג הישן כדעת המקלים כדי להסיר מעצמו טורח, ואז יש להחמיר עד שיתקבע המנהג כדעה המחמירה.

הרי"ף הביא את הלישנא השנייה, כדרכו לפסוק כ"ב, ועל כך יש להוסיף שגם יותר מסתבר להעמיד את דברי ריו"ח כמוסבים על דעת חכמים, שכמותם יש לפסוק. יתרון נוסף של ה"ב הוא שהיא מתאימה להכרעה של שמואל לקמן (צו), א) כרבי מאיר שדורש חטיטה ואוסר את חלבו של הגיד.

השורה התחתונה שיוצאת להלכה מן הדברים היא שכיום הטבחים נאמנים על גיד הנשה ועל החלב. אולם, בכל זאת יתכן למצוא בגמרא יסוד להחמיר במקום שבו קיימים מנהגים חלוקים, ויש טורח בקיומו של האחד יותר מהשני.

ב. שיטת הרמב"ם למעשה - חזקת כשרות כתנאי לנאמנות

הרמב"ם בהלכות מאכלות אסורות פ"ח ה"ז פסק גם הוא כלישנא בתרא, אלא שהוסיף:

'ואין לוקחין בשר מכל טבח אלא אם היה אדם כשר ומוחזק בכשרות הוא ששוחט לעצמו ומוכר ונאמן'.

ובהלכה ח' לאחר מכן סייג את דבריו וכתב:

'בד"א בחוצה לארץ, אבל בארץ ישראל בזמן שכולה לישראל - לוקחין מכל אדם'.

את הצורך בחזקת כשרות של המוכר, וכן את החילוק בין ארץ ישראל לחו"ל הביא הרמב"ם כבר בפ"ג הכ"א לעניין לקיחת גבינה וחתוכת דג שאין בהן סימן מישראלי.

שם ציינו הראשונים, שמקורו של הרמב"ם הוא בבירייתא המובאת בבבלי עבודה זרה (לט, ב):

ת"ר: אין לוקחין ימ"ח מח"ג בסוריא, לא יין ולא מוריים ולא חלב,² ולא

2. אמנם, הרמב"ם כתב שחלב כן לוקחים מכל ישראלי בכל מקום, וביאר המ"מ שלמד כן מכך שלא הוזכר בע"ז, והטעם 'מפני שקרוב לעמוד עליו'. ועיי' ש"ך סי' קיט סק"ג שהסביר שהרי"ף

מלח סלקונדרית ולא חילתית ולא גבינה אלא מן המומחה, וכולן אם נתארח אצל בעל הבית - מותר.³

הרמב"ם פסק ברייתא זו גם בפ"א הכ"ה, לענין יין, שהוא הראשון ברשימת הדברים שמוזכרים בברייתא. גם שם הסבירו נושאי הכלים שסוריא אינה אלא דוגמה לחו"ל, וכיון שהדין מבוסס על התנאים במציאות כתב הרמב"ם שדין ארץ ישראל בזמן הזה כחו"ל, שסתם ישראלים גם בארץ ישראל אינם נחשבים מוחזקים בכשרות.

שם כותב הרמב"ם שמגבלה זו קיימת בדברים הבאים: יין (יא, כה), בשר (ח, ז), גבינה (ג, כא) וחתיכת דג שאין בה סימן (ג, כא). מבין ארבעת הדברים, בשר הוא היחיד שאינו מוזכר בפירוש בברייתא בע"ז.

ג. שיטת הראב"ד - חזקת כשרות נדרשת רק במקום חשד

הראב"ד (בפ"א הכ"ה) השיג על הרמב"ם וכתב: 'זו אינה משנה, שאין עמי הארץ חשודים להחליף ולא למכור דבר האסור אא"כ נחשד'.

הרדב"ז הסביר את סברת הראב"ד 'שלא נחשדו עמי הארץ למכור אלא דבר שהם חושבין שהוא מותר, כגון דמאי'. מלשונו נראה שהוא מבין שהראב"ד דוחה את הברייתא בע"ז מהלכה.

הלח"מ טוען שהראב"ד לא דחה את הברייתא, אלא את פרשנותו של הרמב"ם, והסביר שהברייתא דיברה בסוריא דווקא, מפני שהם היו חשודים באותו זמן, וכן כתב גם הרמ"ך בהשגותיו על הרמב"ם.

כך נראה שפירש גם רש"י בע"ז (לט, ב ד"ה 'אין לוקחין'):

שחנוונים שבסוריא חשידי דלא קפדי אלפני עור לא תתן מכשול ומזבני לישראל דברים שלקחו מן העובד כוכבים. מיהו אינהו גופייהו לא אכלי איסורא הלכך אם נתארח אצלו מותר לאכול עמו.

למרות זאת, בדין בשר בפרק ח', הראב"ד לא השיג על הרמב"ם שלא התיר לקנות אלא מן המוחזק בכשרות, למרות שלשיטתו, לכאורה, אין לחומרה זו מקור בגמרא.

³ והרמב"ם והמ"מ לא גרסו בע"ז 'חלב', אלא 'חתיכת דג'. יש לציין שקיימת ברייתא מקבילה בירושלמי עבודה זרה פרק ב הלכה ט, ושם כן מוזכר הצורך במומחה גם ללקיחת בשר, ומאידך לא מוזכר שהצורך במומחה הוא דווקא בסוריא אלא ביחס ליון בלבד: 'תני: אין לוקחין מעי דגים וקירבי דגים אלא על פי מומחה. אין לוקחין תכלת אלא על פי מומחה. אין לוקחין גבינה ותינייקי אלא על פי מומחה. אין לוקחין יין בסורייתא אלא על פי מומחה. אין לוקחין בשר שאין בו סימן אלא על פי מומחה. וכולן נאכלין אצל מי שאינו מומחה ואינו חושש'.

אמנם, קיימות סוגיות אחרות בגמרא שבהן, לכאורה, החילו חכמים עיקרון דומה, שקיים תנאי של חזקת כשרות לצורך נאמנות. עלינו לברר האם ניתן לראות באחת מהן מקור לצורך בחזקת כשרות של מוכרי בשר.

ד. סוגיית נאמנות על כשרות ביצי עופות ודגים

דין נוסף שבו סייג הרמב"ם נאמנות אדם באיסור מופיע בפ"ג הי"ח לגבי נאמנות על טהרת ביצי עופות. מקורה של הלכה זו בחולין (סד, א). שם נאמר שהצייד אינו נאמן לומר שהביצים של עוף טהור, אא"כ יאמר את שמו:

רישיה חד - חד, רישיה חד - כד, וחלבון מבחוץ וחלמון מבפנים, ואמר לך של עוף פלוני, וטהור הוא - סמוך עליהם;
בסתמא - לא תסמוך עליהם, דאיכא דעורבא דדמי לדיונה.

אמנם, אפשר לטעון שהלכה זו כלל אינה עוסקת בדיני נאמנות, אלא בחשש לטעות. שכן כאשר אין הצייד אומר את שם העוף - גם אם אין אנו חושדים שמשקר, יתכן אנו חוששים שמא טועה לחשוב שהוא עוף טהור, כשם שאפשר לטעות באותו עורב שדומה ליונה.

אולם, מדברי הראב"ד בהלכה זו, שהשיג על דברי הרמב"ם באופן חלקי, יש ללמוד שהבין שאנו עוסקים בדיני נאמנות.

הרמב"ם פירש שהגמרא מדברת גם על צייד ישראל, ובכל זאת: 'אם אמר של עוף טהור ולא אמר לו שמו - אינו סומך עליו'.

הראב"ד, לעומתו, כתב שיש לסייג את דין ביצי עופות באותם גדרים שכתב הרמב"ם עצמו בה"כ לגבי ביצי דגים, כפי שנראה להלן, שסתם אדם אינו נאמן לומר 'טהורים הם' אא"כ אמר 'אני מלחתים והוצאתים מדג טהור', ורק אדם שהחזיק בכשרות כן נאמן לומר 'טהורים הם'. לדברי הראב"ד, גם על צייד מוחזק בכשרות ניתן לסמוך גם בלי שיאמר את שם העוף. אמנם, המ"מ כתב שגם הרמב"ם מסכים לכך, אלא שסמך על מה שכתב בהלכה כ'.

מקורה של הלכה כ' בהמשך סוגיית הגמרא בע"ז (מ, ב). שם רב אמר שקרבי דגים או ביצי דגים שנימוחו (בכך מעמיד רבא את דברי רב⁴) אינם ניקחים אלא מן המומחה, ואם אין שם מומחה רב יהודה אמר שצריך שיאמר 'אני מלחתים'.

אם כן, הראב"ד טען כלפי הרמב"ם בה"ח, שיש ללמוד מהגמרא בע"ז לגבי קרבי דגים, לגמרא בחולין לגבי ביצי עופות, שאפשר לסמוך על המומחה בסתמא.

4. כיון שהגמרא שם לא דחתה את ההבנה שסימני הביצים מועילים מדאורייתא לווודא שהן מעוף או מדג טהור. אולם, הרמב"ם סבר עפ"י הסוגיא בחולין סד, א שאין לסמוך על סימני ביצים לבדם להכשיר את הביצים, ולכן לא נזקק להעמיד את ההלכה בינימוחו.

יש לציין, כי רש"י ותוספות מפרשים שהברייתא בחולין עוסקת בנאמנות צייד גוי ולא בישראל, וכך הם גרסו במפורש בתחילת הברייתא 'לוקחים ביצים מן העובדי כוכבים בכל מקום'.⁵ לדבריהם, יכול להיות שישראל יהיה נאמן לומר 'של עוף טהור הם' גם בסתמא, ולא חוששים שמא הוא טועה.

אולם, לכאורה, קיים קושי לקבל את גירסת רש"י ותוספות בגמרא, משום שלגוי אין נאמנות כלל, אלא במסיח לפי תומו, ומסתבר שאם צייד המוכר עופות וביצים אומר של עוף פלוני שהוא טהור - אינו נחשב מסיח לפי תומו. בהתאם לכך כתב הרמב"ם בה"ט ש'אין לוקחים ביצים מן הגויים אלא"כ היה מכיר אותן ויש לו בהן טביעות עין שהן ביצי עוף פלוני הטהור'.

עם זאת, הרמב"ן חלק על הרמב"ם, והחזיק בגירסת רש"י ותוס'. הרמב"ן מסביר שהגוי כן נאמן כשאומר 'של עוף פלוני למרות שאינו מסל"ת, כיון 'דלא מרע נפשיה כל היכא דלא מצי לאישתמוטי'. כלומר, נאמנות הצייד הגוי מבוססת על אומדנא שלנו ש'לא מרע נפשיה', כפי שמצאנו בכמה מקומות שסומכים על גוי באיסור והיתר באופן זה.⁶

ה. פסקי השו"ע והרמ"א בדיני נאמנות על ביצי עופות ודגים

השו"ע בסימן פג ה"ז-ח פסק כדברי הרמב"ם בדין קרבי דגים וביציהם:

- א. קרבי דגים אינם ניקחים אלא מן המומחה.
 - ב. סתם מוכר ישראל נאמן אם אומר 'אני מלחתי והוצאתים מדג טהור'.
 - ג. אדם שהוחזק בכשרות נאמן לומר 'טהורים הם'.
- הרמ"א הוסיף שגם מוכר גוי נאמן לומר 'אני מלחתי', והאריכו האחרונים לדון אם באמת אפשר להשוות דין קרבי דגים לדין הביצים.⁷
- השו"ע הוסיף שעכשיו פשט המנהג לקנות ביצי דגים אפילו מן הגוי בתנאי שהם אדומים, והסביר בב"י שהטעם שהנהיגו כך היא שהקדמונים חקרו ובדקו שאין באדומים שום מין טמא.

בסימן פו ה"א פסק השו"ע כרמב"ם בדין ביצי עופות:

- א. אם יש לביצים סימני טהרה, נאמן צייד ישראל לומר 'של עוף פלוני הם'.
- ב. אם יש לביצים סימני טהרה, ואמר ישראל 'של עוף טהור הם', אך לא אמר שמו - אינו נאמן.

5. הלח"מ כתב שהרמב"ם לא גרס 'מן העובדי כוכבים' אלא 'לוקחים ביצים מכל מקום', וכן היא הגירסא בתוספתא הנדפסת לחולין פ"ג ה"ח (ובצוקרמאנדל ג, כד).

6. ע"י ע"ז כז, א; מנחות מג, א; חולין צז, א.

7. ע"י ש"ך סקכ"ה שחלק על הרמ"א.

ג. אין לוקחים ביצים **מגוי** אא"כ יש לו **טביעות עין** בהם שהם ביצי עוף מסויים שהוא טהור.
 גם בהלכה זו פסק הרמ"א כרמב"ן, והוסיף שגם צייד גוי נאמן לומר 'של עוף פלוני הוא'.
השו"ע הוסיף שעכשיו לוקחים ביצים בסתם מכל אדם, לפי שאין ביצי עוף טמא מצוי בינינו.
הרמ"א סייג את דבריו ל'ביצים השכיחים' בלבד כגון תרנגולים ואווזים.
 היוצא מדברי השו"ע והרמ"א בשלב זה הוא:

- א. נאמנות גוי - לדעת השו"ע לא קיים שום גדר של נאמנות לגוי, וההיתר לקנות ממנו אינו אלא כאשר ישנה ידיעה עצמית שהדבר מותר. לעומת זאת, לדעת הרמ"א גם גוי נאמן במקום שאינו יכול להשתמט אם יתברר שלא כדבריו.
- ב. נאמנות סתם ישראל - נאמן רק במקרה שאינו יכול להשתמט אם יתברר שלא כדבריו.
- ג. נאמנות עד אחד באיסורין - רק אדם מוחזק בכשרות הוא שנאמן לגמרי כדין עד אחד שנאמן באיסורין.

ו. מיהו ה'מומחה' - בקי או נאמן?

הרמב"ן בעבודה זרה (מ, א) דקדק מדברי רש"י (הגר"א בביאורו ציין לדף מ, ב ד"ה 'אלו דגים') שפירוש המילה 'מומחה' בדברי רב היא 'בקי'. פירוש זה משאיר אפשרות להעמיד את דברי רב בסוגיית ע"ז במומחה גוי, כמו בסוגיית חולין שמדברת על צייד גוי. אולם, הרמב"ן דוחה פירוש זה:

ואינו מחזור לחלק בין המומחה האמור למעלה בכל השמועה לזה, ובירושלמי כללן כולן כאחד ותני: אין לוקחין מעי דגים וקרבים אלא ע"פ מומחה, ואין לוקחין תכלת אלא ע"פ מומחה וכו',
 אלא מאי מומחה? נאמן,
 והטעם מפני שנחשדו עמי הארץ ליקח קרבי דגים ועוברין מן הגוים בחזקת שהם טהורים ושמא טמאים הן,
 ואם אמר: 'אנא מלחתינהו' - נאמן, דמירתת משום דלא מצי משתמיט ליה אי אחזינהו לבקי והכיר בהם שהם טמאים, אבל לא אמר 'אנא מלחתינהו' - מצי משתמיט ליה, אמר: ישראל מכרן לי בחזקת טהורים והטעני, ודמייא הא מילתא להא דאיתמר בפ' אלו טריפות (ס"ג, ב) גבי ביצים שאם אמר לו של עוף פלוני וטהור הוא נאמן.

סיום דברי הרמב"ן, לכאורה, משאיר מקום להבנה שכמו בביצי עופות, גם בסוגיית קרבי דגים - תתכן נאמנות של גוי, כפי שפירש הוא עצמו בחולין, באופן שיש לנו חזקה 'דלא מרע נפשיה', כיון שאינו יכול להשתמט. אולם, לא נראה שלכך היתה כוונתו. וצ"ע.

גם הרמב"ם מפרש את המושג 'מומחה' כיישראלי שמוחזק בכשרות, שעליו חל דין הנאמנות של עד אחד באיסורין. כך מוכח מדבריו המפורשים בהלכות שחיטה (י, יד):

כל טבח שהוא יודע הטריפות האלו והרי הוא בחזקת כשרות מותר לו לשחוט ולבדוק לעצמו ולמכור ואין בזה חשש, שעד אחד נאמן באיסורין בין יש לו הנייה בעדותו בין אין לו הנייה בעדותו, וכבר ביארנו שאין לוקחין בשר מטבח ששוחט ובודק לעצמו בחוצה לארץ או בארץ ישראל בזמן הזה, אלא אם כן היה מומחה.

אמנם, הרמב"ם מזכיר את הצורך הבסיסי שהטבח יהיה בקיא בדיני הטריפות, אך בסוף דבריו מפנה אותנו הרמב"ם חזרה לדבריו בהלכות מאכלות אסורות בפרק ח (ה"ז), ומחליף את המילים 'כשר ומוחזק בכשרות' במילה 'מומחה'. כאמור, הראב"ד לא השיג על דברי הרמב"ם הללו הן בהלכות מאכלות אסורות והן בהלכות שחיטה, ומשמע שהוא מסכים שגדר ה'מומחה' הוא 'מוחזק בכשרות'.

ז. סתירה לכאורה בפסק השו"ע והרמ"א בדין נאמנות על כשרות הבשר וניקורו

בסימן סה הי"ד פסק השו"ע כרמב"ם לעניין נאמנות הטבחים על הבשר לעניין ניקור הגיד והחלב:

הטבחים נאמנים על גיד הנשה.

ומיהו אין לוקחין בשר מכל טבח ששוחט לעצמו ומוכר לעצמו (צ"ל: 'לאחרים'. ט"ז.), אלא אם כן היה מוחזק בכשרות.

הצורך בטבח מוחזק בכשרות בולט אל מול הסעיף הקודם לזה, שבו כתב השו"ע שסומכים על הכלל 'רוב מצויין אצל ניקור מומחין הם', אפילו אם אין אנו מכירים את המנקר, כאשר אין אחר בקי שיוכל לבדוק אותם. מקור דין זה הוא מדברי הראב"ד, שהובאו ע"י רבים מן הראשונים על מסכת חולין.⁸ הראב"ד הרחיב את הכלל של 'רוב מצויין אצל שחיטה מומחין הם'⁹ המופיע בפרק הראשון במסכת חולין, לעיקרון כללי ש'רוב מצויים אצל מצוות מומחים הם'.¹⁰

8. עיי ר"ן על הרי"ף לג, א ד"ה 'גרסי' בגמ' השולח ירך', שהביא את דברי הראב"ד מספר 'איסור משהו', וכתב שהסכים עמו הרשב"א.

9. בבלי חולין ג, ב.

10. עפ"י בית יוסף יורה דעה סי' סה ד"ה 'שכל ירך'.

המקור שממנו הראב"ד למד את דין הניקור, הוא מן הברייתא המובאת להלן (צד, א) בשולח לחברו ירך חתוכה, שצריך ליטול גיד הנשה, כיון שחברו סומך עליו שהכשיר אותה קודם ששלחה אליו.

אמנם, הרמ"א סייג את הדברים באופן שמקרב אותם יותר לדין הטבח:

ואם לא ידעינן אותו בקי בניקור ומוחזק בכשרות, אף על גב דרוב המצויין אצל ניקור מומחים הם, מכל מקום טוב להחמיר. ועיין לעיל סימן א' גבי רוב מצויין אצל שחיטה וכו'.

מקור דברי הרמ"א הוא ברשב"א בתורת הבית (קצר פ, ב), שהביא את דברי הראב"ד, אך הוסיף: 'הצנועים מושכים ידיהם עד שיוודע שנקר אותה בקי במלאכה'.

בהפנייה לסימן א' יתכן שכיוון הרמ"א למה שכתב שיי"א שאין לסמוך על החזקה אלא בדיעבד, אבל לכתחילה אין לסמוך על חזקה במקום דיכולין לבררו'.

אולם, יש לציין שהוא עצמו כתב לעניין שחיטה, שבגלל שהמציאות היא שאין אדם שוחט אא"כ נטל קבלה לפני חכם, 'לכן נוהגין שכל הבאים לשחוט סומכין עליהם לכתחילה ולא בדקינן אותם לא בתחילה ולא בסוף'. האם זו המציאות גם לעניין ניקור גיד וחלבים?

יתכן שהרמ"א התכוון להפנות גם לדין זה, וללמד שיש להשתמש באותם עקרונות הן לגבי שחיטה והן לגבי ניקור, ולכן במקום שגם המנקרים אינם אלא כאלה שנטלו קבלה לפני חכם, אפשר לסמוך על כשרותם לכתחילה ללא בדיקה בין בתחילה ובין בסוף.

בכל אופן, לכאורה יש סתירה בין הלכה יב-יג, שמהם משמע שסתם ישראל הוא בחזקת כשר ונאמן על הגיד, אפילו מבלי ששאלנו אותו ובדקנו אחריו, לעומת הלכה יד ששם כתב השו"ע שאין לוקחים בשר אלא מטבח שידוע כמוחזק בכשרות.

ח. ביאור ה'צפנת פענח' לשיטת הראב"ד והרמב"ם

כאמור, הרמב"ם (ח, ז) ובעקבותיו השו"ע (סה, יד) פסקו שאין לקחת בשר אלא מטבח נאמן ומוחזק בכשרות.

לדברי המ"מ והרדב"ז מקורו של הרמב"ם הוא מדין התוספתא בע"ז (ה, ז) לגבי לקיחת ימ"ח מח"ג בסוריא. אולם, הראב"ד השיג על דבריו בדין ימ"ח מח"ג בפיי"א הכ"ה, וסבר שאין ללמוד משם שסתם אדם מישראל הוא בחזקת חשוד, ובכל זאת לא השיג על דינו בעניין הטבח בפ"ח.

בצפנת פענח (ג, כא) יתכן¹¹ שהבין שהראב"ד חולק על שיטת הרמב"ם שהצריך מוחזק בכשרות בכל המקומות, אלא שהמתין מלהשיג עד פרק יא, ששם כלל הרמב"ם דבריו:

וכן אין לוקחין כו'. עיין לקמן פ"ח ה"ז וספי"א ושם השיג הראב"ד ז"ל.

בביאור דברי הרמב"ם עצמם, הצפנת פענח מפנה לדברי הרמב"ם שפסק בהלכות מעשר (פ"ב הי"ז) כרשב"ג, שאף החשוד על הדבר נאמן על של אחרים, משום שי"אין אדם חוטא ולא לוי.¹² משם נראה שיש מקום לחלק בין מוכר שיש לו הנאה ולכן לא נאמן על פירותיו, לסתם עד אחד שמעיד על פירותיו של אחר, אף שהוא עצמו אינו מוחזק לנו ככשר. אולם, הצפנת פענח אינו מחלק בין נאמנות על של עצמו לנאמנות על של אחרים, אלא מסביר את דין הטבח כגדר מיוחד שמצאנו גם במעשר, שנאמנות סתמית של עד אחד איננה מספיקה למכור לרבים:

אך רבינו ס"ל מחמת הך דאמרינן בירושלמי דמאי פ"ב (ה"ב) ופ"ה (ה"א) דלמכור ברבים צריך קבלה ע"ש ('ברבים אינו נאמן עד שיקבל עליו ברבים')

נראה שהסבר זה מחייב התבוננות מחדש על החילוק שבין ארץ ישראל לחו"ל, שאיננו מבוסס על מידת הזמינות של סחורה 'מסופקת' שנקנית מן הגויים, ולכן נוקט הצ"פ טעם מהותי יותר:

רק בא"י כיון שרובה ישראל הוה כל ישראל בחזקת מוחזק בכשרות לא בחזקת סתם, משא"כ בחו"ל.

מוכרחים להסביר שהטענה היא שבזמן שרוב ישראל בארץ, אנשים נאלצים לשמור על חזקת הכשרות שלהם, על מנת שיקנו מהם ויוכלו להתפרנס במקצועם, ולא רק בגלל שזה יותר קל, שהרי דין זה קיים לא רק ביחס לפירות ויין, שניתן היה לומר שבזמן שרוב ישראל יושבים בארץ, אפשר לסמוך על כך שרוב הסחורה היא כשרה, אלא גם ביחס לבשר ששם אין פחות חשש לטריפה בגלל שרובם ישראל.

11. כתבתי בלשון 'יתכן', כי ניתן להבין בלשונו שר"ל שדווקא שם השיג על הרמב"ם, ולא בהלכות הקודמות.

12. הראב"ד שם השיג על הרמב"ם, והביא את הירושלמי (דמאי פ"ד ה"ה) שמשמע ממנו שאין עד אחד נאמן, וריו"ח שהסביר שלא הקלו לסמוך על עד אחד חשוד אלא לעניין הנכנס לעיר ואינו מכיר שם אדם, משום חיי נפש. רוב נושאי הכלים הסבירו שלדעת הרמב"ם דברי ריו"ח נאמרו כדי ליישב את המשנה לשיטת רבי מאיר, אך להלכה קי"ל כרשב"ג. המחנ"א בהלכות עדות (סימן יט) הסביר את הירושלמי באופן שמתאים גם לשיטת הרמב"ם: 'ואף על גב דעד אחד נאמן באיסורים, ואפילו הוא חשוד, היינו להעיד על גוף הדבר, אבל להעיד על אדם שהוא כשר אין עד אחד נאמן, ובעי שנים, כדמוכח ריש פרק אם אינן מכירין אותו (ר"ה כ"ב ע"ב) וכן נראה מדברי הטור כו', ובזה נסתלקה השגת הראב"ד על הרמב"ם כו' גבי חשוד שהעיד על מעשר'.

הצפנת פענח מוסיף שבמקום שדי בנאמנות סתמית, כגון שאינו מוכר לרבים, אין הבדל בין ארץ ישראל לחו"ל:

אבל במקום דדי אף בסתם גם בחו"ל כן.

ה'צפנת פענח' מביא ראייה מדבריו המפורשים של הרמב"ם בהלכות שחיטה, וכן מהירושלמי בחלה, שרואים בהם נאמנות של סתם אדם הן על בשר והן על חלה ומעשרות, וממילא יש לומר שרק במוכר לרבים - החמירו:

ועי' מש"כ רבינו ז"ל לקמן בהל' שחיטה ספ"י ('עד אחד נאמן באיסורין בין יש לו הניה בעדותו ובין אין לו הניה בעדותו, וכבר ביארנו שאין לוקחים מטבח ששוחט ובודק לעצמו בחוצה לארץ או בארץ ישראל בזמן הזה, אא"כ היה מומחה').

ועיין בירושלמי חלה פ"ד ה"ז (צ"ל: ה"ד) חזקת בע"ב בסוריא ('אינו צריך להפריש חלת דמאי') ע"ש והוא ג"כ מטעם דאמר כאן ד' ל"ט ע"ב שגר לו בעה"ב, ועיין בתוספתא פ"א דדמאי (ה"ד: 'חזקת בעלי בתי ישראל שבסוריא אין מפרישין עליהן דמאי'). ע"ש:

נראה שבירושלמי חלה ובתוספתא דמאי שציין אין מדובר רק בלקבל מתנה מבעה"ב או להתארח אצלו, אלא גם לקנות ממנו, ומכך מוכיח הצי"פ שלא הצריכו מומחה אלא ב'מוכר לרבים'.

העולה מן הדברים בשלב זה הוא שלפי הבנתנו במקורות שציין הצי"פ, ישנה מחלוקת בין הרמב"ם לראב"ד אם החמירו חכמים ודרשו חזקת נאמנות מיוחדת על מנת למכור כל דבר שיש בו חשש איסור.

לכאורה, הלכה יב-יג בשו"ע בסי' סה מבוססות על הראב"ד, ואילו הלכה יד מבוססת על הרמב"ם. אולם, למרות שמדובר בסעיפים נפרדים, קצת קשה להניח שהשו"ע יביא שתי דעות חולקות, מבלי לציין זאת.

לפי דברינו עפ"י הצפנת פענח, יש לומר שהלכות יב-יג מדברות על נאמנות סתם אדם, ורק בסעיף יד מתייחס השו"ע לנאמנות המיוחדת הנדרשת על מנת למכור, ולפי זה פסק השו"ע כרמב"ם לגמרי.

אולם, השו"ע עצמו בסימן קיט, למרות שהביא בב"י את דברי הרמב"ם, לא הזכיר מגבלה לקנות אלא מן החשוד בלבד, כפי שפירשו רש"י והראב"ד. כך כתב שם בסעיף ב:

אם אינו חשוד לאכול דברים אסורים, אבל הוא חשוד למכרם, מתארח אצלו ואוכל עמו. וכן אם שולח לביתו, מותר, דחזקה שמה שהוא אוכל משגר לו.

אמנם, הרמ"א בהגהתו לסעיף א כן הביא את החילוק בין נאמנות סתמית לנאמנות למכור:

וי"א אפילו ממי שאינו חשוד, רק שאין מכירין אותו שהוא מוחזק בכשרות, אסור לקנות ממנו יין או שאר דברים שיש לחוש לאיסור, מיהו אם נתארח אצלו - אוכל עמו.

לכאורה, בסימן זה השו"ע פוסק לגמרי כראב"ד, ורק הרמ"א מחמיר כשיטת הרמב"ם. להלן עוד נדון בדבריהם. עם זאת, כפי שכבר ציינו, הראב"ד לא השיג במפורש על הרמב"ם בדין טבח המוכר בשר, ובהתאם לכך, בשו"ע בסימן סה לא הזכירה מחלוקת בין השו"ע לרמ"א. עובדה זו מעוררת אותנו לבחון אם יתכן שישנו מקור אחר שגורם לכך שישנם קריטריונים מחמירים יותר לקיום נאמנות ביחס למכירת בשר.

ט. הצעת מקור אחר לצורך בחזקת כשרות כתנאי לנאמנות בבשר בלבד

יתכן שישנה אפשרות לטעון שהראב"ד אינו חולק על דינו של הרמב"ם ביחס לבשר, משום שהצורך בטבח מוחזק בכשרות מבוסס על יסוד עצמאי, שאינו חלק מגזירת ימ"ח מח"ג, כפי שננסה להציע להלן.

בסימן א' מביא הב"י מקור לצורך בטבח נאמן ומוחזק מדברי ר"ח שהובאו במרדכי (חולין תריד):

בהלכות שחיטה שסדר ר"ח ראיתי שכתב... ועוד ראיתי שם שצריך שיהא השוחט נאמן דלא חיישינן ביה שמא יאכיל את ישראל נבלות וטרפות... ולא ידעתי מנין לו כל זה. ר"ב (רבינו ברוך בעל ספר התרומה).

וכתב על זה הב"י: 'ומדברי הרמב"ם בפ"ח מהלכות מאכלות אסורות נראה שסובר כדברי ר"ח, וכבר הביא המ"מ סמך לדבריו' (כאמור, מגזירת ימ"ח מח"ג בסוריא).

הד"מ חלק על השוואת הב"י את דברי ר"ח והרמב"ם: 'דהרמב"ם לא קאמר אלא בשוחט לעצמו ומוכר לאחרים, אבל בשאר שוחט לא קאמר'. ודבריו נראים מתאימים להבנת הצ"פ בשיטת הרמב"ם, שלא החמירו אלא במוכר לרבים.

הרמ"א עצמו ציין כמקור לדברי ר"ח את שיטת הרא"ם שהובאה במרדכי בסימן תקעט:

תימה: איך איש אחד נאמן על השחיטה הא אמר' פרק האשה רבה דהיכא דאיתחזק איסורא עד אחד לא מהימן ועוד... מאחר שכבר נשחט לאו בידו מקרי ומ"ש מההיא דהנזקין?

וי"ל כדפי' רא"ם: הא דאמר עד אחד אינו נאמן היכא דאיתחזק איסורא היינו דוקא באנשים ריקים דומיא דשנים שהאמינה תורה כמו שהן, ובההיא אמרינן עד אחד אינו נאמן, אבל בעד אחד מהימן וכשר סמכינן

עילויה. ואפילו אשה, כדאמרי' פרק בא סימן ר' ישמעאל מוסר לאמו, ורבי יהודה ור' יוסי לא פליגי אלא בשאר נשים שאינם מן הרוב, אבל באמו של ר' ישמעאל מודו. ולהכי נמי סמכינן בשחיטה ובכהן המקריב ובטבילת נדה שאינם יודעים אלא מפי אחרים, בכולהו סמכינן אעד אחד.

כללו של דבר: כל שהוא בחזקת איסור מן התורה אין קטן נאמן ולא אשה ולא גדול דלא מהימן כבי תרי, אבל בדרבנן כגון בשר שנמלח שדם מלוח אינו אלא מדרבנן כדאמר זעירי במנחות ויין נסך וכיוצא בהן - אפילו קטן וכל אדם, כדאמרינן פ"ק דפסחים גבי בדיקת חמץ.

לדברי הרא"ם יוצא שחזקת הכשרות נצרכת על מנת להתגבר על בעיית נאמנות עד אחד במקום דאיתחזק איסורא. בסוף דבריו נראה שהוא משווה בין המושגים 'מהימן וכשר' שהזכיר בתחילת דבריו, למושג 'מהימן כבי תרי' המוכר לנו מסוגיות אחרות, וזהו חידוש שיש לבחון אם מקובל גם בקרב שאר הפוסקים.¹³ אמנם, יש להעיר שהמרדכי עצמו כתב שדברי רא"ם הללו אינם מוסכמים, וכן חידושו אינו נדרש לפי שיטת ר"ת בסוגיית עד אחד באיסורין וכן מצד שיטת רבנו ברוך (בעל התרומה) בסוגיית רוב מצויין אצל שחיטה לכתחילה:

ומיהו כל זה דוקא לפירוש רא"ם דפירש פ' הניזקין 'כל שבידו' - דבר שעתה בידו לתקן, אבל לפירוש ר"ת דפירש מה שהיה כבר בידו - לא צריכין לכולי האי.

ולרבינו ברוך נראה כיון דרוב המצויין אצל השחיטה מומחין הן לא בעינן תרי אף על גב דאיתחזק איסורא. קצרתי דברי רבינו ברוך:

הרמ"א מציין לעובדה שדברי ר"ח הובאו במרדכי בשם ר"ב, והוא שכתב עליהם 'ולא ידעתי מנין לו כל זה'. לכן תולה הרמ"א את דברי ר"ח ברא"ם, ובכך מסביר מדוע לא קיבל אותם רבנו ברוך בעל התרומה, אשר סובר שלא מתייחסים לשחיטה כ'איתחזק איסורא', מכח החזקה שרוב מצויים אצל שחיטה מומחים.

הרמ"א עצמו סובר שצריך לקיים את חומרת ר"ח בזמן הזה שכל אחד בודק הסכין לעצמו ואינו מראה לחכם, ומתבסס על דברי הרא"ש בפ"ק דחולין סי' כד שהובאו בסוף סי' יח בטור, שכיום נהגו בכל גלויות ישראל שאין מאמינים

13. עיי' בחפץ חיים הלכות רכילות כלל ו' סעיף ו-ז בדין קבלת לשון הרע, שהביא שו"ת מהרי"ק (סי' פב) שלמד מדברי רבא על רב פפא בכתובות פה, א שדרגת הנאמנות של 'מהימן כבי תרי' היא מדרגה חריגה, שאין די עבודה בחזקת כשרות רגילה, ודקדק הח"ח גם מדברי רבנו יונה, שמדובר בנאמנות 'כדברי שני עדים', ולא כסתם אנשים. ועיי' שו"ת אגרות משה אורח חיים א, נג שביאר דבריו לענין לשון הרע. ועיי' עוד בדברי האג"מ ביורה דעה א, נד, שהסביר שמצד אחד אין דנים דין מהימן כבי תרי בזה"ז בבי"ד (כפי שכתב הרי"ף שם 'דלא ברור לן קים לי בגויה היכי הוה'), אבל באיסורין כן יש מקום לסמוך עליו אפילו ביחס לאדם שאינו כשר לעדות מחמת חשד (למרות שרובא סמך על בת רב חסדא, שלא היתה פסולה אלא משום שהיתה אשה, ולא מחמת חוסר נאמנות), משום שבמקום שקיים - נחשב כידיעה עצמית.

לקצבים על השחיטה ועל בדיקת הטריפות, אלא ממנים שוחטים ובודקים ידועים, ולכן מחלו להם חכמים על החובה להראות הסכין לחכם.

יש לציין שמדברי הרא"ש הללו משמע שאדם השוחט לעצמו בביתו כן צריך להראות הסכין לחכם. עוד יש להעיר מדברי הרדב"ז שהזכיר מנהג זה בהתייחסות לדברי הרמב"ם בהלכות שחיטה (א, כו). הרדב"ז הסביר שהשוחטים הידועים הללו צריכים להיות כאלה שיודעים הלכות שחיטה ממקורותיהם ולא רק כמצוות אנשים מלומדה. כלומר, לדבריו, לא מספיקה חזקת נאמנות של הטבח, אלא נדרשת חזקת מומחיות. זו דרישה מעבר למה שמצאנו בר"ח וברא"ם שדיברו רק על נאמנות, אך היא מתאימה לרוח דברי הרמב"ם בהלכות שחיטה (י, יד).

בכל אופן, עלה בידינו שהב"י ראה את שיטת הרמב"ם כמתאימה לחומרת ר"ח, והרמ"א הסביר שחומרא זו נצרכת על מנת להתגבר על בעיית איתחזק איסורא שקיימת דווקא בבשר, כיון שלאחר שנשחט כבר אין בידו לתקנו.

לאור דברים אלה, יש מקום לומר שהראב"ד, שחלק על הרמב"ם בגזירת ימ"ח מח"ג, וסבר שאינה אלא בחשודים, משום ששם לא איתחזק איסורא, מודה לדבריו ביחס לבשר, ולכן מסכים שיש צורך בטבח מוחזק בכשרות.

י. האם צריך משגיח על הטבח בכל מקרה?

המהרש"ל כתב¹⁴ (והובאו דבריו בט"ז סי' סה ס"ק ז, ובבאר היטב שם):

ואני הגבר שמעתי וראיתי שרוב המנקרים שלנו, אע"פ שמחמירים לחתוך אף ההיתר, מ"מ כמה פעמים מקילים בחלב ובקנוקנות של גיד מחמת מהירות, על כן נהגתי בעצמי שלא לאכול בשר המנוקר עד שיראה למנקר אחר ויבדוק אם הוא מנוקר כראוי.

לשון המהרש"ל נראית כחומרא אישית, ובכך בעצם לא הוסיף דבר על מה שכתב כבר הרמ"א בשם הרשב"א ש'הצנועים מושכים את ידיהם'. אולם, נראה שקיימת בדבריו החמרה נוספת, שכן נראה שהוא החיל את החומרה שלו גם על מנקר המוכר לנו כבקי בניקור ומוחזק בכשרות.

אמנם, המהרש"ל עצמו מסביר את החמרתו כתולדה של המציאות שנתקל בה, אך יתכן שיש בסיס לעיקרון של חומרת המהרש"ל מסוגיית הגמרא ביחס לנאמנות על הגיד (צג, ב) מהשלב שבו 'חזרו לומר אין נאמנים' משום טירחא. אמנם, לפי מה שביררנו עפ"י הלישנא בתרא שכמותה נפסקה ההלכה, לכאורה, יש מקום לגזור רק במקום שבו מצטרפת לטירחא הוראת היתר מסויימת, ואכן המהרש"ל לא הטיל את חומרתו על כל בני עירו.

14. ים של שלמה מסכת חולין ז, יט.

לסיכום: אין מקור לחייב השגחה על שוחטים ומנקרים, אך יש מידת חסידות בדבר במקום שקיים חשש להתרשלות מחמת טורח או מהירות. חשש זה נפתר באמצעות בדיקה של אדם שאינו המתקן את האיסור בעצמו, שכלפיו לא אמור להיות¹⁵ קיים חשש של התרשלות מחמת טרחה או חיפזון.

יא. כיצד נעשה אדם למוחזק בכשרות?

במשנה במסכת דמאי (ב, ב-ג) נשנו התנאים הנדרשים מאדם אשר מבקש לקבל על עצמו להיות נאמן על המעשרות, לאחר שגזרו על הדמאי, וכן התנאים הנדרשים מאדם אשר מבקש לקבל על עצמו להיות 'חבר', אשר נאמן על הטומאות והטהרות.

בגמרא במסכת בכורות (ל, ב) מפורט האופן שבו צריך להתבצע תהליך קבלת החברות, ומתברר שהוא צריך להיות בפני שלושה חברים, וכן שהוא מחייב תקופה של בחינה, ולעיתים אף לימוד מקדים.

בהמשך הסוגיא שם מבואר שישנם אנשים צריכים לקבל דברי חברות באופן זה, כגון: אשתו ובניו של חבר, תלמיד חכם וזקן ויושב בישיבה. לעומת זאת, במשנה במסכת בכורות (ד, י) שנינו: 'החשוד על הדבר - לא דנו ולא מעידו'.

מדוקדק מלשון המשנה, שרק החשוד אינו נאמן להעיד על איסור, אך סתם אדם הוא בחזקת נאמן. בראשית דברי המשנה מפורש, שאפילו אדם החשוד על תחום מסויים בהלכה, ולכן אינו נאמן להעיד עליו, בכך לא בהכרח נפסלת נאמנותו על תחומים אחרים בהלכה, שאינו ידוע כחשוד עליהם.

החזו"א (דמאי סי' ה אות ב) טוען שהדין היסודי בהלכה הינו המשנה בבכורות, שעליו מבוססת ההלכה שנפסקה בשו"ע יו"ד (ק"ט, א):

החשוד לאכול דברים האסורים, בין אם הוא חשוד באיסור תורה בין אם הוא חשוד באיסור דרבנן - אין לסמוך עליו בהם; ואם נתארח עמו, לא יאכל משלו מדברים שהוא חשוד עליהם.

אולם, כל עוד אדם לא נחשד - מן הדין כל ישראל בחזקת כשרות, אף שאין האיש הזה ידוע לנו במעשיו ובהנהגתו.

15. כתבתי 'אמור', משום שלצערנו, היום ישנם אנשים שעוסקים בהשגחה לפרנסתם, בין אם זה במשחטה, ובין אם זה בכמה בתי עסק, ואפילו מגיחי סתי"ם, שהמעסיקים שלהם מבקשים להגדיל את רווחי עצמם ככל האפשר מצד ההספק, ומצד שני לצמצם את עלות שכרם ככל האפשר, ומלבד שלעיתים הכשרתם והסמכתם לקויה, אף הכשרים והמוכשרים שבהם, הרי משכורתם תלויה בהספק ובמהירות, ובעקבות זאת אנו נתקלים בתופעה שדיבר עליה המהרש"ל גם אצל המשגיחים והבודקים. ועל כגון זה יש לומר כדברי חז"ל: 'אסיא דמגן במגן - מגן שוה' (ב"ק פה, א). ועיי' עוד בדברי הרב ישראל מאיר לאו בקובץ תושבע"פ ל, יא-יז, שמציע דרכי התמודדות עם בעיות דומות בתחום נאמנות המשגיחים ורמתם המקצועית כיום.

לדבריו, דין הנאמן על המעשרות התחדש במסגרת גזירת דמאי, וממילא - חוסר הנאמנות של עם הארץ לעניין מעשרות אינו מעיקר הדין, אלא מדרבנן בלבד בגדרי הגזירה¹⁶ בענייני מעשרות בלבד, ולא בעניין שאר איסורין שלא נחשדו ישראל עליהם.

כלומר, סתם אדם הוא בחזקת כשרות לעניין שאר איסורין, ואין צורך בעדות או קבלה מיוחדת פרט למעשרות וטהרות, בהתאם לתקנת חכמים.

אולם, הרמ"א ביו"ד (ק"ט, א) מגיה על דברי השו"ע:

ו"א אפילו ממי שאינו חשוד, רק שאין מכירין אותו שהוא מוחזק בכשרות, אסור לקנות ממנו יין או שאר דברים שיש לחוש לאיסור. מיהו אם נתארח אצלו, אוכל עמו.

כלומר, הרמ"א פסק, בהתאם להלכות שכבר ראינו לעיל בדיני הבשר, העופות והדגים, שסתם אדם אינו נאמן, ונדרשת חזקת כשרות, על מנת שאדם יהיה נאמן למכור דבר שיש בו חשש לאיסור.

פסק הרמ"א מתאים לרמב"ם, בהתאם להבנה שפסק את הברייתא בע"ז (לט, ב) שמחלקת בין דין הנאמנות הבסיסית של אדם על איסור, לנאמנות הנדרשת על מנת למכור דבר שיש בו חשש איסור.

גם השו"ע בסעיף הבא כתב שקיים גדר של אדם שאינו חשוד לעבור על האיסור עצמו, ובכל זאת חשוד להכשיל בו משום בצע כסף וכדו', אך הוא מדבר על אדם שנתפס בכך לפחות פעם אחת. הרמ"א, בעקבות הרמב"ם, מרחיב גדר זה ומחיל אותו על כל אדם שאינו מוחזק בכשרות.

השו"ע (ק"ט ס"ק א) כותב שדברי השו"ע מתאימים לשיטת רש"י, הראב"ד והמרדכי, שהסבירו שסתם אדם הוא בחזקת כשרות, ורק חנוונים שבסוריא נחשדו, אך מקשה על סתירת דברי השו"ע, שפסק כאן שסתם אדם נאמן בדאורי כל עוד לא נחשד, ואילו לעיל בסי' א' ובסי' ס"ה פסק כדברי הרמב"ם שסתם שוחט וטבח אינו נאמן אלא"כ הוחזק בכשרות.

השו"ע מגיע למסקנה שלדעת השו"ע ישנם תחומים שבהם ראו חכמים להחמיר יותר בגלל מאפיינים מיוחדים:

16. החזו"א ביו"ד (ס"י מב אות ב) מסתפק אם גזירת דמאי נוהגת גם בימינו, ואז מי שרוצה להיות נאמן אינו יכול לסמוך על נאמנות של סתם אדם כשר על המעשרות, ואף על בני ביתו לא יוכל אדם לסמוך, אלא אם כן מדובר בת"ח, שאיננו צריך קבלה גם מצד הגזירה. אולם, הוא כותב שאין הדבר מסתבר, אלא הקבלה תיקנו למיגדר מילתא, אבל כל שלא נקבע הדבר - כל חבר נידון כמו שהוא באמת [כלומר, שאין בו אחת מן הפחיתויות שהוזכרו בגמרא סוטה (כב, א) בהגדרת עם הארץ].

ובאות א' שם כתב שגם בשעה שנהגה הגזירה במלואה, מסתבר שאותם המעשרים שלא קבלו בפני החכמים, היו מותרים לסמוך זה על זה ולאכול זה אצל זה מבלי לעשר דמאי, על בסיס חזקת הנאמנות, למרות שחבר שהיה קונה מהם היה צריך לעשר דמאי.

וצ"ל דדעת הט"ו לחלק דשאני טבח שוחט דשכיחא טובא וגם דיני שחיתות מרובים ובקל יכול לעשות שהייה או דרסה או שאר פסולים ואם לא הוחזק בכשרות אסור:

אולם, קשה קצת לקבל את תירוצו, שכן השו"ע פסק גם בהלכות דגים (פג, ז) שאין המוכר נאמן לומר על קרביהם או ביציהם טהורים הם, אא"כ היה אדם שהוחזק בכשרות, ושם הרי לא קיים ריבוי של דינים.

אולי יש מקום להסביר שהשו"ע פסק כרמב"ם לאורך כל הדרך, אלא שבסימן קיט כתב את עיקר הדין, שסתם אדם נאמן אא"כ נחשד, שכן קיימים תחומים מסויימים שעליהם נאמנות זו עדיין קיימת גם למכור (כגון חלב. עי' ש"ך סק"ג), בגלל שחשש האיסור הוא רחוק יותר, ולא ראה צורך להיכנס כאן לפירוט הדברים שבהם החמיר הרמב"ם ביחס למוכר, כיון שכבר פירט אותם כל אחד במקומו.

יב. האם יש הבדל בין מידת הנאמנות הנדרשת למכור למידת הנאמנות הנדרשת להשגיח?

כאמור, הרמ"א ביו"ד (קיט, א) פסק כשיטת הרמב"ם הסובר שנדרשת רמת נאמנות גבוהה יותר על מנת למכור כל דבר שיש בו חשש איסור.

לעומת זאת, מהשלחן ערוך בסעיף א ניתן לדייק שסתם אדם הוא בחזקת נאמן לכל דבר ועניין, ובהתאם לכך בסעיף ב התייחס לאדם שידוע כחשוד למכור דברים אסורים, ופסק שעדיין אינו חשוד על מה שאוכל בביתו:

אם אינו חשוד לאכול דברים אסורים, אבל הוא חשוד למכרם, מתארח אצלו ואוכל עמו. וכן אם שולח לביתו, מותר, דחזקה שמה שהוא אוכל משגר לו.

בהמשך הסימן (קיט, ז) כתב שגם אדם החשוד על איסור מסויים נאמן באותו איסור על של אחרים, ובלבד שאינו בגדר מומר לכל התורה כולה:

מי שהוא מפורסם באחד מעבירות שבתורה, חוץ מעבודת כוכבים וחלול שבת בפרהסיא, או שאינו מאמין בדברי רבותינו ז"ל, נאמן בשאר איסורים. ובשל אחרים נאמן, אפילו על אותו דבר, לומר מותר הוא.

בב"י מבואר שמקור דבריו הוא בתשובת הרשב"א (ח"א סי' תל ותרפז), שהתבסס על דין מומר לאכול נבילות לתיאבון, ששחיתתו כשרה במקום שאינו צריך לטרוח ולבדוק את הסכין בעצמו.

הגר"א מקשה על דברי השו"ע שהם נגד סתם משנה בבכורות (ל, א), שהחשוד על הדבר לא דנו ולא מעידו.

הרשב"א עצמו תירץ קושיה זו (בשו"ת ח"א סי' סד) בכך שמשנה זו הינה סתם שאחריה יש מחלוקת, ואינה אלא דעת רבי מאיר, אך אנו פוסקים כרשב"ג בפרק

חמישי בבכורות (לה, א), הסובר שגם החשוד נאמן הוא על של חבירו ואינו נאמן על של עצמו.¹⁷

הגר"א דוחה העמדה זו של המשנה בבכורות, משום שבגמרא (ל, ב) אמר ריו"ח שמשנה זו, שסוברת שהחשוד לדבר אחד אינו חשוד לדבר אחר, היא שלא כדברי רבי מאיר, אשר סובר שהחשוד לדבר אחד חשוד לכל התורה כולה. גם במסכת דמאי מסייג ריו"ח בירושלמי את כל המשניות שבהם האמינו עם הארץ על של אחרים, להיתרים מטעמים מיוחדים כגון שבת וחיי נפש.

דברי הרשב"א מתאימים לשיטת הרמב"ם בהלכות מעשר (יב, יז), ושביעית (ח, יז) ובהלכות עדות (יא, ח), שהחשוד על דבר יכול להעיד בו לאחרים, ואף לדון, משום שאין אדם חוטא ולא לו.

לעומת זאת, הראב"ד בשלושת המקומות השיג על הרמב"ם, וכתב שיש לפסוק כסתימת המשנה בבכורות (ל, א) שהחשוד על דבר לא דנו ולא מעידו. הראב"ד מסביר שהמחלוקת בין רשב"ג ור"מ בפרק חמישי (לה, א) אינה אלא בדין קנס חכמים על הכהנים בעניין נאמנותם על הבכור, ששם הלכה כרשב"ג, שלא גזרו על הכהן כאשר מעיד על של אחרים.

לדעת הגר"א, מחלוקת רשב"ג ורבי מאיר אינה אלא בסתם אדם שאין ידוע לנו אם נחשד על הדבר, שרבי מאיר אומר שסתם כהן לעניין מומי בכור או סתם אדם שלא הוחזק לעניין מעשרות הם בגדר חשודים, ואינם נאמנים גם על של אחרים, ואילו רשב"ג סובר שגזירת חכמים היתה שלא להאמינם על של עצמם, אך לא ביחס לשל אחרים.¹⁷

לעומת זאת, במי שהוא ידוע כחשוד על איסור מסויים, כו"ע מסכימים שהחשוד על הדבר לא דנו ולא מעידו.

אפשרות זו הועלתה ע"י הרשב"א עצמו בשו"ת ס"י סד, אך נדחתה על ידו בטענה שהניסוח הזה של שתי המשניות במסכת בכורות, מחייב את ההבנה שמדובר בסתם ואח"כ מחלוקת, ולכן אין הלכה כסתם.

בסיכום הדברים מציג הגר"א כלל, אשר משלב בין שיטת הרמב"ם בדין נאמנות סתם אדם על של אחרים, לשיטת הראב"ד בהשגותיו בדין נאמנות החשוד על של אחרים:

והכלל: דסתם אדם אף על גב שאינו נאמן להרמב"ם אף בשאר איסורים כמ"ש בס"א בהג"ה, מ"מ נאמן על של חבירו, משא"כ בחשוד. מ"מ

17. נראה שההבדל בין דברי הגר"א לדברי הראב"ד בהשגות הוא בשאלה אם מחלוקת רשב"ג ור"מ בבכורות פ"ה היא מחלוקת מקומית, כדברי הראב"ד, או שהיא מחלוקת עקרונית בשאלת נאמנות סתם אדם שאינו מוכר לנו לא ככשר ולא כחשוד, כדברי הגר"א, וכאפשרות שדחה הרשב"א. היתרון של ביאור הגר"א הוא בהתאמה ללשונו של רבי מאיר שמוסחת ככלל בכל התורה, ולא כדין פרטי בהלכות בכורות.

לשאר דברים הוא נאמן כנ"ל, ואף על גב דגולן ושאר עבירות אפילו מדרבנן נפסלין עליהן, היינו בדבר שצריך עדות כשרים, אבל באיסורין דע"א נאמן ואפילו אשה ועבד נאמנים בהן כמ"ש בס"ח קי"ח ס"ח - אף הם נאמנים, דחשוד לד"א לא הוי חשוד לכל התורה כולה.

השי"ך יורה דעה (ק"ט ס"ק יח) קיבל את פסיקת השו"ע עפ"י הרמב"ם והרשב"א, אך מסייג אותם ומחלק בין חשוד למומר:

מיהו כל זה בחשוד, אבל במומר, דהיינו שהוא מועד, כתבתי לעיל סי' ב' ס"ק כ' ולקמן סי' קכ"ז ס"ק י"ט דאינו נאמן לאותו דבר בשל אחרים.

אמנם, השו"ע מדבר על מי שמפורסם בעבירה, אך השי"ך מחלק בין מי שנודע שעבר עבירה פעם אחת, שאז אמנם נחשד על הדבר, אך עדיין אפשר להחיל עליו את הכלל 'אין אדם חוטא ולא לו', לעומת אדם שהוא מועד לעבור על איסור זה, הרי אנו רואים שנעשה לו דבר זה כהיתר, ולכן לא יהיה נאמן גם על של חברו.

לסיכום: לדברי השו"ע גם אדם שהוא מצד עצמו חשוד על הדבר, נאמן להעיד על של אחרים, משום שאין אדם חוטא ולא לו, ובלבד שאינו בגדר מומר לכל התורה, כגון חוטא להכעיס או מחלל שבת בפרהסיא. פסיקה זו מהווה יסוד להקל ביחס למשגיח כשרות במטבח צבאי, שאין אנו מכירים את הליכותיו האישיות, ולעיתים יתכן שהוא חשוד על איסורים שונים, לסמוך עליו בכל זאת כאשר מעיד שלא נעשו תקלות כשרות במטבח שמשרת בו, וכן כאשר ידוע לנו שעשה משימת כשרות מסויימת, שאכן ביצע אותה כהלכה.

לעומת זאת, ביחס למשגיח כשרות העובד בשכר, אף שאינו בעל העסק, מסתבר שלא ניתן להסתמך על נאמנות מצד 'אין אדם חוטא ולא לו', אף לשיטת השו"ע עפ"י הרמב"ם, שכן ברור שפרנסתו תלויה בהמשך קיום חזקת הכשרות של העסק. ונראה שבעיה זו קיימת אף אם אינו מקבל שכר ישירות מבעל העסק, כל עוד מקבל שכר על קיומה של חזקת הכשרות באותו בית עסק.¹⁸ לאור זאת, ברור שלא ניתן לקבל לתפקיד משגיח כשרות אדם שחשוד לעבור על איסורים, אף אם אינו מחלל שבת בפרהסיא.

לעומת זאת, סתם אדם שאינו ידוע לנו כחשוד, אף שאינו תלמיד חכם או בקי בהלכה, וגם אינו מוחזק בכשרות, אף שאינו מספיק נאמן 'למכור לרבים', הוא כן יכול להיות נאמן בתפקיד משגיח בבית עסק כזה, גם לשיטת הראב"ד והגר"א, מצד הסברה שאין אדם חוטא ולא לו. באדם כזה, נראה שאפילו אם מקבל שכר מבעל העסק, ואפילו אם יש טירחה מסויימת בעבודתו - נאמן שעושה את

18. שהרי בית העסק משלם לגוף שמעסיק את אותו משגיח, רק כל עוד הוא מקבל בפועל את תעודת הכשרות, ואם תוסר הכשרות - יפסיקו לשלם. וכש"כ אם שכרו האישי של המשגיח תלוי בעסק זה, שהוא מועסק בו, ואפילו אם משגיח על כמה עסקים, ומקבל שכר בהתאם לכמות העסקים שמשגיח עליהם.

מלאכתו, מצד הדין שלמדנו, לשיטת הראב"ד עצמו, שכל ישראל בחזקת כשרים אצל המצוות, גם כאשר יש להם נגיעה בדבר, כל עוד לא נחשדו.

יג. האם צריך לחקור משגיח כשרות או שניתן לסמוך עליו בסתמא?

בפתי"ש (סי' סה סק"ה) ציין לשו"ת חתם סופר (יורה דעה ב, קטו), שהוכיח שכאשר עד אחד נאמן באיסורין - אין צריך לחקור כיצד נעשה הדבר, אלא תולים שידע לעשות באופן המותר והמועיל:

מהיכי תיתי לחשוד המורה שנתן כ' הכשר שלא ידע בכל אלו ולא ישגיח בכך?!

ובמס' ביצה י"ד עמוד ב' רב פפי אקלעי לבי מר שמואל וכו' - מזה הוכיחו הראשונים ובשיטה מקובצת שם דעד אחד הנאמן באי' אין צריך לחקור איך נעשה בהיתר, דמסתמא בהתירא עביד, דהרי פריך אר"פ דלמא במכתשת קטנה ודלמא מאתמול וכו' דהוי ליה למתלי בהיתרא טפי מלאיסור ולא לחשוד.

בסוגיא בביצה (יד, ב) מסופר:

רב פפי אקלע לבי מר שמואל, אייתי ליה דייסא ולא אכל.
- ודלמא במכתשת קטנה עבדוה? - דחזייה דהוה דייק טפי.
- ודלמא מאתמול עבדוה? - דחזייה דהוה קליף צהריה,
ואי בעית אימא: שאני בי מר שמואל, דאיכא פריצותא דעבדי.

בשטמ"ק בביצה (יד, ב), שאליו הפנה החת"ס, כתב בשם הריטב"א:

מהכא שמעינן דלית לן לאחזוקי איסורא, דכל ישראל בחזקת כשרין הן, דהא יהיב טעמא הכא משום פריצותא דעבדי.

המשמעות הפשוטה של דברי השטמ"ק היא שאין צורך לחקור על כשרותו של אדם שאחראי על כשרות המאכלים, אלא בסתמא יכל ישראל בחזקת כשרים, אך כאשר ידוע שמדובר באדם חשוד - יש לחשוש כאשר רואים דבר שיתכן שלא נעשה כהלכה.

החת"ס מוסיף ומדייק מהמשא ומתן בסוגיא, שכאשר מדובר באדם כשר, אין צורך גם לחקור אחר האופן שבו תיקן את המאכלים, וגם כאשר ישנה אפשרות שהדברים נעשו באופן אסור, יש לתלות שעשה באופן הראוי והמותר.

יד. האם מותר להאמין לחשוד, והאם יכול אדם להיות מוחזק לאחד ולא מוחזק לחבירו?

בתשובת החת"ס הנ"ל מוכיח שבמקום שמדובר באדם חשוד, אף אם לפלוגי הכשר ברור שעשה באופן המותר - אין חבירו יכול להסתמך עליו בכך ולסמוך על החשוד:

ותו מוכח מהתם דבפריצי דעבדא, אף על גב דלשמואל מהימני ואכיל, למאן דלא מהימני - אינו יכול לסמוך על שמואל, אף על גב דידע שמואל דבבית' לא עבדי פריצותא מאימתו דשמואל, מכל מקום לרב פפא לא הוה מהימנא, והוא דבר חידוש. ויעוי' בס' באר היטב ויורה דעה סוף סימן ס"ה.

כאמור, החת"ס מפנה לשטמ"ק ביצה (יד, ב). שם כתב:

וא"ת ומר שמואל היכי משתמש בעבדי פריצי. וי"ל דלדידיה אף על גב דהוה פרוצין במילי דעלמא באיסורא בדיקי גבייהו. ואפילו הכי רב פפי החמיר על עצמו ולא סמך על בדיקותיה דמר שמואל לפי שאין עד אחד נאמן להכשירו.

בשטמ"ק מצויין שמקור דבריו, שעליהם מתבסס החת"ס, הוא בחידושי הריטב"א.

לגבי דין זה שחידש החת"ס יש להעיר, שבחידושי הריטב"א שלפנינו לא מופיע המשפט שבסוף השטמ"ק 'שאין עד אחד נאמן להכשירו', שנראה כמלמד שאין שמואל נאמן להכשיר את עבדיו ולהחזיקם בכשרות, אלא כתב שרב פפי 'החמיר על עצמו לפנים משורת הדין, ולא היה רוצה לסמוך על מר שמואל כיון דמר שמואל עצמו לא קים ליה במילתא שפיר'.

מאידך, יש להעיר שגירסת השטמ"ק דווקא מתאימה לשיטת המחנה אפרים (הלכות עדות ס"י יט), שיש הבדל בין נאמנות על האיסור עצמו שמספיק עבורה עד אחד, וכפי שלמדנו, בתנאים מסויימים - אפילו חשוד, לנאמנות על כשרותו של אדם שדורשת דווקא שני עדים.¹⁹

בהקשר זה יש לציין לתשובת אגרות משה (יורה דעה ב, מג) בעניין נאמנות בעל עסק שאינו שומר שבת, אך מוכר כאדם נאמן. בחלקה הראשון של התשובה הוא שולל את האפשרות לומר שאדם זה אינו בגדר חשוד לכל המצוות, ובחלקה השני

19. בכך יישב המחנ"א את דברי הרמב"ם בפ"ב מהלכות מעשר הי"ז שהחשוד על של אחרים נאמן, מפני השגת הראב"ד שהקשה עליהם מההלכות הקודמות (ז-ח) בעניין הנכנס לעיר ואינו מכיר שם אדם, שלא התירו לו לסמוך על עדות מי שאינו יודע כנאמן אלא מפני חיי נפש, ולמשך זמן מוגבל.

של התשובה דן אם קיימת אפשרות לסמוך עליו לאנשים שמכירים אותו ו'קים להם בגויה'. בעניין זה הוא כותב:

...לומר על מי שאינו משקר מצד טבעו בלא יראה מהשי"ת שגם עתה לא משקר - ודאי לא שייך, כי הרבה פעמים משנה האדם את טבעו בעצמו ובהשפעת אחרים ומצד תאוות אחרות, ורק בסתם ישראל שיש לו חזקת צדקות הוא חזקה שאף נגד תאוות אחרות לא יעבור איסורין, ואף בחשוד לעבור על איסור קל נשאר בחזקתו לדבר חמור שלא יעבור מצד יראת ה', ולהשי"ך (ק"ט ס"ק יב) אליבא דהמחבר לא יעבור גם מצד יראת הבריות, (ולא ידוע לי מנא לו להשי"ך לפרש כן בכוזנת המחבר דהא יותר נראה לפרש דכשחמור בעיני בני"א תלינן שגם לו הוא חמור שטועה בדין כמו שאר הבריות), אבל בלא יראה ורק משום שטבעו כך ודאי לא שייך חזקה ע"ז ולא סגי הידיעה מזמן רחוק, אלא רק באב את בנו ואיש את אשתו שהידיעה היא תמידית. ומטעם זה גם שם לא אמרתי להתיר אלא לאנשים חלופים ובשעת הדחק, משום דאולי ידיעתו היא מזמן שיש לחוש שהוחלף טבעו, והכא שהידיעה ודאי אינה תמידית ויותר נוטה שאין להחשיב זה לידיעה ממש - אין לסמוך ע"ז כלל אף בשעת הדחק וצריך להעמיד משגיח בחנותו. ומה שסוגר את חנותו בשבת, כיון שידוע לכל שאינו שומר שבת - אין זה כלום, דסגירה זו ודאי היא רק כדי שיקנו ממנו שומרי תורה.

כלומר, האגרות משה מסכים להחיל נאמנות של 'קים ליה בגויה' על אדם שנחשב חשוד מצד ההלכה רק כאשר מדובר בהיכרות ממושכת ומעמיקה, אשר מקיפה את כל תחומי החיים, ולא רק את התחום ההלכתי שבו נדרשת הנאמנות של אותו חשוד על מה שמייצר או מוכר.

אולם, יש מקום לחלק בין הנדון בתשובת האגרות משה, שעוסק במתן כשרות לבית העסק ללא העמדת משגיח, כלומר - לאפשר גם לאחרים שאינם מכירים ממש להסתמך על נאמנותו של אותו חשוד, לבין הסברא של החת"ס בעניין עבדיו של מר שמואל, שנועדה להסביר רק כיצד היה רשאי מר שמואל לסמוך עליהם ביחס לעצמו.

לסיכום: מצאנו מקור שמאפשר לאדם לסמוך גם על אדם חשוד באיסורין מדין 'קים ליה בגויה'. אולם, אין אפשרות לבסס על נאמנות זו מתן תעודת כשרות ללא העמדת משגיח. כמו כן, יתכן²⁰ שאין אדם אחר, שאינו מכיר את החשוד, רשאי לסמוך על חבירו שמכיר, אף שהוא אדם כשר ונאמן, כיון שאינו יכול להעיד על עצם כשרות המזון, ואינו נאמן להכשיר את החשוד.

20. כתבתי לשון 'יתכן', משום שכפי שראינו, הריטב"א כתב שרב פפי החמיר על עצמו 'לפנים משורת הדין', וכן מסתבר שמר שמואל סבר, שרב פפי יכול לסמוך עליו, שהרי בוודאי לא התכוון להכשילו.

טו. סיכום עיקרי דיני נאמנות בעלי מקצוע באיסור והיתר

- א. עד אחד נאמן באיסורין (במקום שלא הוחזק איסור או שהוחזק והוא בידו לתקנו), אלא אם כן נחשד.
- ב. החשוד על דבר אינו נאמן עליו בשלו. בשל אחרים: לדעת הרמב"ם, רשב"א ושו"ע - נאמן משום שאין אדם חוטא ולא לו. לדעת הראב"ד והגר"א - אינו נאמן.
- ד. גם לדעת המקילים - מומר לאותו דבר אינו נאמן אפילו בשל אחרים.
- ג. סתם אדם מישראל הוא בחזקת נאמן. לדעת הרמב"ם, בזמן הזה סתם מוכרים נחשבים כחשודים, אלא אם כן הוחזקו בכשרות, ולדעת הראב"ד הם נאמנים ככל אדם, אא"כ נחשדו.
- ה. השו"ע והרמ"א פסקו כרמב"ם.
- ד. החשוד למכור דברים אסורים אינו חשוד לאכול אותם בעצמו, ולכן מותר להתארח אצלו או לאכול ממה ששולח מביתו.
- ה. ישנה החמרה מיוחדת בשוחטים ומוכרי בשר, שהצריכו חכמים שיהיו מוחזקים בכשרות. לדעת הש"ך דין זה נובע מריבוי הדינים שצריך לדעת ולהקפיד עליהם בשחיטת הבשר והכשרתו, ואילו לדעת הרמ"א דין זה נובע מכך שמדובר בדבר שהוא בחזקת איסור ואינו בידו להתירו.
- ו. כאשר אדם הוא בחזקת נאמן אין צריך לחקור אחריו, אם וכיצד הכשיר את הדבר, אלא סומכים עליו בסתמא.
- ז. אדם שאינו בחזקת נאמן - מותר לאדם הסומך עליו באופן אישי לאכול על פיו בתנאים מסויימים. אולם, בכל אופן, אדם אחר שאינו מכירו, אינו יכול לסמוך על פיו על אותו אדם, ולכן לא ניתן להסתמך על נאמנות מסוג זה לצורך מתן תעודת כשרות.